

Inhoud

Kaart 8

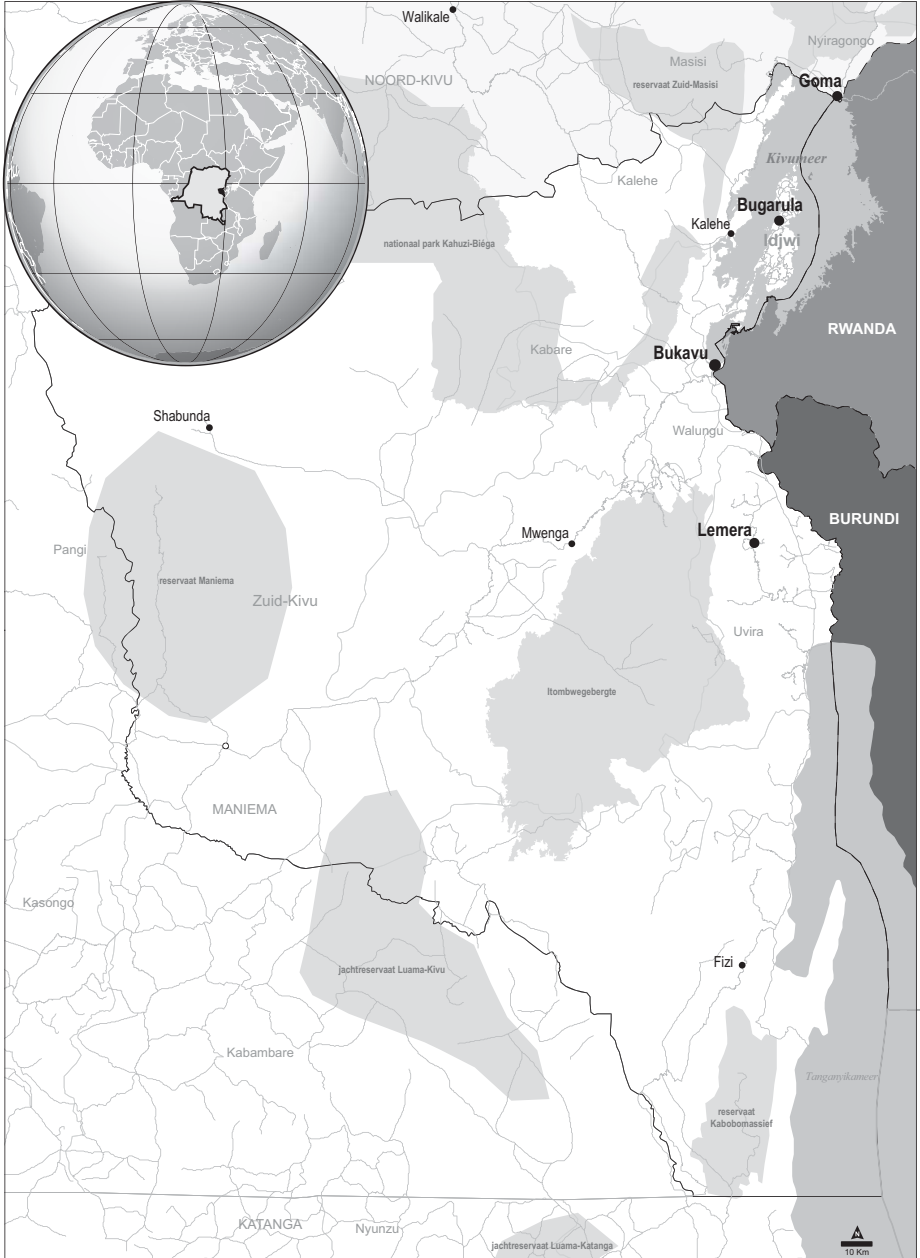
Inleiding 9

- 1 De moed van moeders 17
- 2 Crisissituatie in vrouwengezondheidszorg 41
- 3 Crisis en veerkracht 65
- 4 Pijn en kracht 99
- 5 In zijn woorden 127
- 6 Je stem laten horen 155
- 7 Strijden voor rechtvaardigheid 187
- 8 Erkenning en herinnering 223
- 9 Mannen en mannelijkheid 251
- 10 Leiderschap 277

Tot besluit 307

Woord van dank 325

Noten 327

Inleiding

Het komt niet zo vaak voor dat een man zich sterk maakt voor vrouwenrechten. Dat weet ik. Ik heb het gemerkt in gesprekken met vrienden, bij sociale bijeenkomsten en zo nu en dan tijdens vergaderingen. Ik heb de niet-begrijpende blikken en spottende uitdrukkingen gezien. Een enkele keer kom ik vijandigheid tegen, openlijk of impliciet. Sommigen vinden mijn keuzes verdacht of zelfs bedreigend.

Ik herinner me etentjes van eerder in mijn carrière, in Congo en in Europa, en wanneer ik aan de beurt was om over mijn werk te spreken, legde ik uit dat ik gynaecoloog was en een ziekenhuis runde dat gespecialiseerd was in het behandelen van verwondingen ten gevolge van verkrachting. En dat ik ijverde voor vrouwenrechten. Achteraf verstomde dan het gesprek aan tafel, of stelde iemand een beleefde vervolgvraag en ging vervolgens over op een ander gespreksonderwerp.

In die momenten van ongemakkelijke stilte zag ik ook sympathie in de ogen van andere gasten. Ik stelde me voor dat ze dachten: wat een vreselijk werk, en wat moet hij het moeilijk hebben met zijn identiteit. Ik had de tactiek omarmd te benadrukken dat ik ook gelukkig getrouwd was en kinderen had, alsof ik hierdoor 'normaler' zou lijken of op meer begrip kon rekenen.

Later, als ik thuis of in mijn hotelkamer op mijn bed lag, nam ik het mezelf kwalijk dat ik de behoefte had gevoeld me te rechtvaardigen. Dit zal iedereen bekend voorkomen die ooit het pijnlijke gevoel heeft gehad dat hij ergens niet helemaal 'bij hoorde' door zijn afkomst, identiteit of ervaring.

Soms waren de mensen om me heen directer. Ik herinner me een

gesprek met een oude vriend, een klasgenoot die politicus werd in mijn provincie. Zijn woorden zijn me na al deze jaren nog steeds bijgebleven. Hij zei ooit tegen me: 'Ik heb het gevoel dat je bent gaan denken als een vrouw sinds je je bezighoudt met seksueel geweld.' Hoewel dit een compliment had moeten zijn, was het niet zo bedoeld.

Ik ben het plotselinge gevoel van geruststelling en geestelijke verwantschap niet vergeten dat door me heen ging toen ik de publicaties en het werk ontdekte van Stephen Lewis, een Canadese diplomaat en activist die onvermoeibaar strijdt voor de slachtoffers van aids/hiv in Afrika en voor vrouwenrechten in het algemeen. Dankzij Stephen besepte ik dat er ook andere mannen waren die dachten zoals ik. Hij is nu een dierbare vriend.

Misschien denk je dat ik mijn keuzes niet langer hoeft uit te leggen nu ik al twintig jaar overlevende van seksueel geweld verzorg en behandel, maar dan vergis je je. En het zijn niet alleen mannen die dit moeilijk kunnen begrijpen.

Enkele jaren geleden was ik bij een bijeenkomst met een hooggeplaatste vrouw bij de Verenigde Naties in New York City. Ze had er mee ingestemd mij en enkele anderen die zich inzetten voor vrouwenrechten en conflictoplossing in mijn land, de Democratische Republiek Congo, te ontvangen. We gingen naar een van de hogere verdiepingen van het gebouw en werden naar haar kantoor gebracht, met zijn grote vergadertafel en fenomenale uitzicht over de East River naar Queens en Brooklyn erachter.

Ik werd overrompeld door een agressieve ondervraging. 'Waarom bent u hier om over vrouwenrechten in Congo te praten in plaats van Congolese vrouwen?' snauwde onze gastvrouw me toe vanaf haar plaats aan de tafel. 'Zijn er geen Congolese vrouwen die voor zichzelf kunnen spreken?'

Ik was er juist om de VN om steun te vragen voor initiatieven die de stem van de vrouwen in Congo meer wilden laten horen. Mijn ziekenhuis en stichting hebben overlevende geholpen om kracht te vinden in verbondenheid en individuele vrouwen gesteund bij het ontwikkelen van hun vaardigheden om in het openbaar te spreken en campagne te voeren. Een groot deel van deze

inspirerende vrouwen zul je tegenkomen in dit boek.

Je zou kunnen stellen dat de vN-functionaris terecht op haar hoede was voor een man die voor zichzelf een podium wilde claimen dat aan vrouwen toebehoorde. Dat is een legitiem discussiepunt en eentje dat ik altijd graag bespreek.

Persoonlijk grijp ik telkens weer terug op mijn kernovertuigingen wanneer aan mij wordt getwijfeld, tijdens een diner of op een kantoor van de vN. Ik kom op voor vrouwen omdat ze mijn gelijken zijn, omdat vrouwenrechten mensenrechten zijn en ik verantwoordigd ben over het geweld dat mijn medemensen wordt aangedaan. We moeten samen voor vrouwen vechten.

Ik heb het altijd tot mijn taak gerekend om de stem van degenen die zo gemarginaliseerd zijn dat ze niet in de gelegenheid zijn hun verhaal te vertellen, beter te laten horen. Ik sta naast hen, nooit voor hen.

Zoals uit dit boek zal blijken, ben ik in veel opzichten een toeval-lige feminist en activist. Mijn leven had een heel andere wending kunnen nemen. Ik had me voorgenomen om arts te worden, wat op zich al een torenhoge ambitie is voor een kind dat is geboren in een hut in de tijd dat Congo nog een Belgische kolonie was. Mijn leven is echter gevormd door gebeurtenissen die buiten mijn macht lagen, vooral door de oorlogen die sinds 1996 Congo, en vrouwen in het bijzonder, hebben geteisterd voor de doorgaans onverschillige ogen van de rest van de wereld.

Gedwongen door de omstandigheden werd ik een specialist in het behandelen van verwondingen door verkrachting. De verhalen van de patiëntes die ik heb ontmoet en behandeld, brachten me ertoe me aan te sluiten bij een veel grotere strijd tegen de onrechtvaardigheden en wreedheden waar vrouwen onder te lijden hebben. Ik heb dit boek geschreven om het draagvlak voor mijn fundamentele strijd te vergroten.

Mijn leven is vervlochten met mijn door oorlog verscheurde land. Congo's roerige geschiedenis van uitbuiting en conflicten schreeuwt om een veel bredere interpretatie. De onrust van de afgelopen vijftwintig jaar, het dodelijkste conflict sinds de Tweede Wereldoorlog, met meer dan vijf miljoen doden en vermisten,

heeft zich sinds 1996 bij gebrek aan een oplossing snel kunnen verspreiden. Ik schrijf over de tragedie van Congo in de hoop politici in het Westen en elders aan te moedigen er aandacht aan te schenken, te streven naar de vrede en rechtvaardigheid waar mijn Congolese landgenoten zo wanhopig naar verlangen. Maar ik heb geen autobiografie geschreven, en al helemaal geen boek dat probeert de Congolese oorlogen volledig te verklaren.

Dit boek is een eerbetoon aan de kracht van alle vrouwen, en in het bijzonder de vrouwen die mij hebben opgevoed, opgeleid en geïnspireerd. In hoofdstuk 1 begin ik bij het allereerste begin, bij de vrouw die gevaar en onzekerheid trotseerde om mij het leven te schenken – en me vervolgens enkele dagen later moest redden van een ernstige ziekte. Het uithoudingsvermogen en de moed van mijn moeder bij mijn geboorte werden alleen geëvenaard door haar levenslange betrokkenheid bij mij en al haar andere kinderen. Zij heeft richting gegeven aan de opvattingen van de jonge man die ik werd, en ze oefende ook druk op me uit, soms met inzet van de welwillende trucjes van moederlijke manipulatie, om mijn droom om dokter te worden na te jagen. Zij was mijn eerste heldin.

Naast mijn moeder komen in dit boek ook vele anderen voor die me hebben geraakt door hun moed en vriendelijkheid, hun veerkracht en energie. Ze zijn activisten, juristen, academici, maar ook patiënten van mij of overlevers van seksueel geweld die ik heb leren kennen in de jaren dat ik in Congo werkte of tijdens mijn reizen naar onder meer Korea, Kosovo, Irak, Colombia en de Verenigde Staten.

De achtergrond komt misschien somber over, want het leven van veel vrouwen in dit boek is, net als het mijne, overschaduwed door geweld. Maar deze vrouwen zijn stuk voor stuk een licht en een inspiratiebron, en laten zien dat de beste natuurdrijven van de mensheid – liefhebben, delen, anderen beschermen – in de slechtst mogelijke omstandigheden kunnen zegevieren. Zij zijn de reden dat ik het zo lang volhoud. Zij zijn de reden dat ik nooit mijn vertrouwen en verstand ben kwijtgeraakt, zelfs niet als mijn werk me dreigde te overweldigen, wanneer ik worstelde met de gevolgen van kwaadaardigheid.

Voordat ik verderga, wil ik graag uitleggen waarom ik voor een bepaald woordgebruik heb gekozen. Dit is een heikel terrein, omdat de woorden en labels die we gebruiken om iemand te beschrijven die seksueel geweld heeft ervaren belangrijk zijn, maar nooit perfect. Ik heb 'patiënte', 'slachtoffer' en 'overlever' gebruikt om een groot deel van de vrouwen in dit boek te beschrijven.

'Patiënte' is het meest neutraal en heeft weinig uitleg nodig. Iedereen die ik heb behandeld is een patiënt.

Het woord 'slachtoffer' is problematischer, omdat het wordt geassocieerd met zwakte en vaak medelijden oproept. Het kan degene over wie het gaat passief en breekbaar laten overkomen en het is tevens het tegenovergestelde van het woord 'overwinnaar'.

'Overlever' is nu een populair woord voor iemand die te maken heeft gehad met seksueel geweld. Het is actiever, levendiger en dynamischer. Toch hebben sommige feministische auteurs moeite met dit woord, omdat ze vinden dat het verkrachting gelijkstelt met een traumatische, levensveranderende gebeurtenis zoals een poging tot moord of het neerstorten van een vliegtuig. Het kan ook de verwachting versterken dat een vrouw de ervaring en haar verwondingen heeft overwonnen, al voelt dat voor haar misschien niet zo.

Ik probeer deze verschillende labels op zeer specifieke wijze en wanneer ze het meest geschikt lijken, te gebruiken. Een groot deel van mijn patiëntes komt aan als slachtoffer; zo zien ze zichzelf. Ze zijn blootgesteld aan de ernstigste vormen van seksueel geweld en vaak aan een poging tot moord. In die eerste momenten lijkt geen enkel ander woord passend voor vrouwen die zijn onderworpen aan groepsverkrachting, die zijn mishandeld, neergeschoten, verminkt of uitgehongerd.

Met inzet van hun innerlijke kracht proberen we hen echter te veranderen in overlevers, in de meest zuivere betekenis van dat woord. We willen dat ze voelen dat ze hun beproeving hebben overwonnen. Hun belagers wilden misschien hun leven nemen of hun eer aantasten, maar we doen alles wat in onze macht ligt om hen lichamelijk en geestelijk te genezen. Als er een vrouw binnenkomt die zich slachtoffer voelt, willen we dat ze weggaat met de zelfverzekerdheid van een overlever. Dit proces is de essentie van

ons werk in het Panzi-ziekenhuis, dat ik in 1999 hebt gesticht.

Ik heb jarenlang met overlevers gepraat. Ze hadden veel vertrouwen in mij en maakten mij deelgenoot van intieme details van hun ervaringen, hun gevoelens, hun angsten en hun hoop. Het was vaak zwaar werk, maar ik word als activist gedreven door de overtuiging dat er iets positiefs kan voortkomen uit al deze ellende: dat ik er, namens de overlevers, aan kan bijdragen dat de wereld veiliger wordt voor vrouwen.

In de laatste hoofdstukken van dit boek staan manieren om geweld tegen vrouwen te bestrijden, waarbij ik put uit het perspectief van mijn werk als arts in oorlogsgebied en als activist die veel heeft gereisd om te luisteren naar vrouwen in alle uithoeken van de wereld. Ik moedig iedereen, waar dan ook, aan om Congo, dat soms nog steeds de 'verkrachtingshoofdstad van de wereld' wordt genoemd, te zien als een venster op de extreme kant van de mondiale gesel van seksueel geweld. Dit is een universeel probleem dat thuis voorkomt, en in de werkomgeving, op slagvelden en in openbare ruimten, overal ter wereld.

Uit ervaring weet ik dat de diepere oorzaken van seksueel geweld en de gevolgen ervan overal hetzelfde zijn. Zoals altijd zijn de verschillen tussen ons wat betreft ras, nationaliteit, taal en cultuur veel minder belangrijk dan wat we gemeen hebben.

De strijd tegen seksueel geweld begint met vrouwen en mannen die zich er openlijk over uitspreken. Volgens UN Women heeft wereldwijd een op de drie vrouwen op enig moment in haar leven te maken gehad met fysiek of seksueel geweld. Volgens het Amerikaanse Centers for Disease Control and Prevention (CDC) heeft bijna een op de vijf vrouwen in de Verenigde Staten in haar leven een verkrachting of poging tot verkrachting meegemaakt. We kunnen dit probleem niet bestrijden zonder openlijk te erkennen dat het onmiskenbaar alomtegenwoordig is.

Gelukkig zijn er steeds meer vrouwen die de muur van stilte rond dit onderwerp doorbreken, dankzij tientallen jaren werk van feministische groeperingen en, meer recent, de baanbrekende #MeToo-beweging.

Toch wordt een groot deel van hen door het strafrechtstelsel in

de steek gelaten. Afgaand op de buitengewoon zeldzame succesvolle vervolgingen van verkrachters, zelfs in landen met een goed gefinancierd en corruptievrij rechtssysteem, blijft verkrachting wereldwijd in feite buiten de criminele sfeer. In conflictgebieden gebruiken soldaten verkrachting als een oorlogswapen en hebben ze nog minder reden om bang te zijn hiervoor in de gevangenis te komen.

Er is, weliswaar vooral op papier, vooruitgang geboekt door strengere binnenlandse wetten of internationale wetgeving die is ontworpen om vrouwen tijdens conflicten te beschermen. Overal zijn vrouwen nog steeds bang om naar de politie te gaan om aangifte te doen van verkrachting of ze beschouwen het als tijdverspilling. Ik bespreek in dit boek manieren waarop wetshandhavers en beleidsmakers vrouwen weer vertrouwen kunnen geven en in de eerste plaats verkrachters kunnen ontmoedigen.

Dit is voornamelijk een boek óver vrouwen, maar het is niet alleen vóór vrouwen bedoeld. Ik hoop vurig dat mensen van alle genders het zullen lezen en er iets van opsteken. We hebben meer actieve deelnemers nodig in de strijd voor gendergelijkheid. Mannen zouden niet bang moeten zijn voor onbegrip of het gevoel moeten hebben dat ze zich, zoals ik ooit, moeten rechtvaardigen wanneer ze opkomen voor hun zussen, dochters, vrouwen, moeders, vriendinnen en andere medemensen.

Vrouwen kunnen het probleem van seksueel geweld niet in hun eentje oplossen; mannen moeten deel zijn van de oplossing.

In elk land hebben mannen nog steeds een overweldigende greep op de politieke macht, en niet alleen via het ambt van president of premier, of via het parlement dat de wetten maakt. Hun invloed strekt zich uit tot de top van religieuze instituten en tot organisaties op gemeenschapsniveau die vaak een grotere invloed hebben op persoonlijk gedrag en zienwijzen dan verre nationale leiders.

Om seksueel geweld terug te dringen is actie en betrokkenheid nodig vanaf de hoogste top van de machtspiramide in onze samenlevingen, van de top tot helemaal onderaan. In een van de laatste hoofdstukken kijk ik niet alleen naar de rol van de leiders, maar be-
steed ik ook aandacht aan het belang van wat ik 'positieve manne-

lijkheid' en ouderschap noem. Hierin wordt uitgelegd dat we jongens anders moeten opvoeden om de destructieve cyclus te doorbreken van genderrelaties waarin vrouwen tweederangsburgers zijn.

Het is langetermijnwerk en soms gaat het frustrerend traag. Als dokter kan ik een patiënt onderzoeken, een diagnose stellen van de bron van het probleem en het daarna oplossen door een behandeling of operatie. Als activist heb ik te maken met een strijd om gedachten, zienswijzen en gedrag te veranderen. Het gaat niet om een gevecht met een ziekte of lichamelijk gebrek maar met veel hardnekkiger tegenstanders: discriminatie, onwetendheid en onverschilligheid.

Ik put voldoening uit de zeldzame maar bemoedigende momenten van vooruitgang. In de loop van de vijftien jaar dat ik actie voer, vormen die momenten bij elkaar opgeteld toch een belangrijke winst in het collectieve begrip van seksueel geweld.

Ik hoop dat dit boek een van de grootste kwesties van de afgelopen honderd jaar verder vooruithelpt: de strijd voor vrouwenrechten. Samen kunnen we de eenentwintigste eeuw gelijkjer, eerlijker en veiliger maken voor de hele mensheid.

De moed van moeders

Mijn moeder had het al twee keer eerder met vlag en wimpel doorstaan, toen ze beviel van mijn twee oudere zussen. Nu de weeën voor de derde keer vat kregen op haar lichaam, bij mijn geboorte, kende ze het gevoel maar maakte ze zich niet minder ongerust. Terwijl ze heen en weer liep in ons huis leken de pijn en de fasen van de bevalling het gewone patroon te volgen, maar was de afloop ervan bij lange na niet zeker. Zou het lot, met al zijn onverschillige wreedheid, haar kwellen met de pijn van foetale dystocie, de talrijke complicaties van een bevalling die ik later zo goed zou leren kennen?

Zo ja, dan was er weinig hoop. Mijn moeder was alleen, op een buurvrouw na die bij haar was sinds haar vliezen waren gebroken. Mijn zusjes waren naar vrienden gestuurd. Mijn vader was er niet, hij studeerde in het zuiden van de provincie.

De buurvrouw mompelde aansporingen en bemoedigingen. Ze liep in de pas met mijn moeder wanneer ze opstond en bette haar voorhoofd wanneer ze lag. Ze maakte een scheermesje klaar voor de laatste handeling van de bevalling, maar ze had geen medische kennis.

Het was 1955. We woonden in zo'n typisch huis met erf dat arme zwarte families in die tijd hadden: dunne houten en bakstenen wanden in ruwweg een rechthoek, met metalen platen eroverheen die ons beschermden tegen de tropische regenbuien die het hele jaar door in Congo vallen. Het meest basale menselijke bouwwerk, en we zien het vandaag de dag nog steeds wanneer gezinnen met weinig middelen beschutting nodig hebben.

Het bestond uit een enkel vertrek en was snel in elkaar geflanst naast andere waarin Congolese families huisden die in Bukavu een

nieuw leven zochten. Bukavu, ooit een vissersdorpje aan de oevers van het Kivumeer, was inmiddels uitgegroeid tot een koloniale buitenpost in wat destijds Belgisch-Congo werd genoemd.

Bukavu ligt in het uiterste oosten van dit uitgestrekte territorium, een gebied dat zo groot is als West-Europa of de Verenigde Staten ten oosten van de Mississippi. Congo ligt net ten zuiden van de evenaar, dicht bij het midden van de wereld en het hart van Afrika, hoewel het nooit zo aanvoelt. Er zijn maar weinig plaatsen die zo fascinerend zijn – en het onderwerp van zulke donkere fantasieën – als Congo, en die toch zo verkeerd begrepen en over het hoofd gezien worden.

Wat zou er door mijn moeders hoofd zijn gegaan toen ze met de ongewisse uitkomst van een bevalling voor ogen ineenkromp van de pijn of tussen de weeën door rustte op een van de dunne, met ruwe katoen volgestopte matrassen waar we toen op sliepen? Veroorloofde ze het zich om aan haar eigen moeder te denken, die drieëntwintig jaar daarvoor was gestorven toen ze haar het leven schonk? Dat verlies was meer dan wat ook bepalend geweest voor haar armoedige jeugd en haar koppige persoonlijkheid.

Ook haar huwelijk was beïnvloed door dit verlies. De moeder van mijn vader was ook gestorven tijdens een bevalling, wat betekende dat ze allebei te maken hadden met ontberingen, zowel financieel als emotioneel, toen ze opgroeiden in het dorpje Kaziba, dat op een stevige dagmars door plantages en bossen ten zuidwesten van Bukavu ligt. Ze hadden allebei reden om heel blij te zijn dat ze gezegend waren met eigen kinderen, maar ook om bang te zijn voor problemen bij hun geboorte.

Er zijn uit die periode geen betrouwbare cijfers over moedersterfte in Congo, omdat de Belgische koloniale autoriteiten aldaar geen gegevens verzamelden. Uit een schatting op basis van de eerste nationale volkstelling die tussen 1955 en 1957 werd uitgevoerd, bleek dat de meeste vrouwen hun veertigste verjaardag niet haalden. De levensverwachting was slechts achtendertig jaar en het baren van een kind was een belangrijke doodsoorzaak.

Een bevalling zonder medische zorg was, en is dit voor miljoenen vrouwen nog steeds, een spelletje Russische roulette. Mijn

moeder overleefde mijn geboorte – en die van mijn zeven jongere broers en zussen. Maar ik bijna niet.

Enkele dagen na mijn geboorte werd ik bleek en mijn gehuil werd snerpnd hoog, en daarna zwak. Mijn huid werd flets en mijn lichaam koortsig. Toen ik niet wilde drinken, was duidelijk dat ik ernstig ziek was. Mijn moeder, die nog herstellende was van de bevalling, wist dat ze snel moest handelen en dat ze er alleen voor stond. Papa was alleen per brief bereikbaar.

Ze wikkelde me in een van haar *pagnes*, de omslagdoeken met kleurrijke patronen die in Congo als jurk worden gedragen, en bond me op haar rug met mijn slappe, hete rompje strak tegen haar aan gedrukt. Ze liet mijn twee zusjes, toen drie en zeven jaar oud, weer bij de burens achter en liep de heuvel bij ons huis af. Ze ging op weg naar een van de slechts twee medische hulpposten waar de zwarte bevolking van Bukavu destijds terechtkon, en ze wist dat het moeilijk zou worden om toegang te krijgen.

Beide hulpposten werden gerund door katholieken, en de betrekkingen tussen hen en protestantse families zoals de onze waren nog steeds gespannen. De katholieke kerk was een van de pijlers van het Belgische koloniale systeem, naast het overheidsapparaat en de private concessiebedrijven die de vrije hand hadden gekregen om grote stukken van het land te organiseren, te controleren en er grondstoffen aan te onttrekken.

De rivaliteit tussen de katholieken en protestanten ging terug tot de komst van de eerste golf Europeanen tussen circa 1875 en 1890 aan het begin van de ‘Wedloop om Afrika’, de concurrentiestrijd tussen de koloniale machten om grondgebied en grondstoffen. Jonge witte handelaren en soldaten gingen op avontuur, aangelokt door verhalen over een overvloed aan ivoor en enorme hoeveelheden edelstenen, terwijl politici in Londen, Parijs, Berlijn, Lissabon en Brussel plannen smeedden, intrigeerden en strijd voerden om hun rivalen te dwarsbomen.

Tegelijkertijd begon er nog een andere wedloop, met even verstrekkende gevolgen: die om de Afrikaanse zielen. In het kielzog van de koloniale handelaren, burgerwachten en slavenhandelaren volgden de eerste priesters en predikanten: verkondigers van het

evangelie die niet geïnteresseerd waren in het najagen van materiële rijkdom, maar in een geestelijke verovering, hoewel sommige zich ook lieten afleiden door de rijkdommen van Congo. In 1878 kwamen Britse protestanten aan onder de vlag van de Livingstone Inland Mission, in de jaren daarna gevolgd door baptisten en methodisten uit Zweden en de Verenigde Staten. Twee Franse rooms-katholieke missies, waaronder de Witte Paters, waren vanaf 1880 actief.¹

Het gebied was zeer uitgestrekt, de Congolese bevolking overwegend vijandig en de gevaren waren overduidelijk voor iedere bekeerder die het waagde om het onmetelijke, nog niet in kaart gebrachte binnenland in te trekken. Aanvankelijk was er geen reden voor rivaliteit tussen de verschillende religieuze gemeenschappen, die allemaal het gevoel hadden dat ze bezig waren met dezelfde 'beschavingsmissie'. Maar dit veranderde rond 1885.

De wereldmachten erkenden dat het territorium, dat oorspronkelijk Congo-Vrijstaat werd genoemd, onder de heerschappij viel van koning Leopold II van België. Leopold, die ontzettend graag wilde laten zien dat hij de macht had over zijn nieuwe kolonie – terwijl hij in werkelijkheid slechts een handjevol handelsposten had gevestigd langs de rivier de Congo –, riep in 1886 de hulp in van paus Leo XIII.

De paus verkondigde dat Congo voortaan zou worden bekeerd door Belgische katholieken. Het katholieke geloof werd een instrument van het kolonisatieproces, en de protestanten voelden zich in de marge gedrongen. Dit schisma leidde tot een scheuring tussen de vroege witte kolonisators en de Congolese gemeenschap toen steeds meer mensen zich bekeerden tot het nieuwe geloof.

Doodsbang, met een ziek kind op haar rug en wanhopig op zoek naar hulp, stapte mijn moeder in deze sektarische maalstroom toen ze aankwam bij de hulppost, een eenvoudig gebouw met één verdieping dat basale medische zorg bood, zoals vaccinaties, verbanden en antibiotica. Die laatste zouden nodig zijn om mijn leven te redden.

De hulppost werd gerund door Belgische nonnen, en mijn moeder vroeg hun om hulp. Huilend wikkelde ze me uit de doek. Tegen

die tijd had ik ook moeite met ademen. Ze smeekte de nonnen aan mijn klamme huid te voelen en mijn geel wordende ogen na te kijken.

Maar de nonnen stuurden haar weg, ijskoud. Ze zeiden tegen haar dat de hulppost alleen voor katholieken was. Het christendom bestond op dat moment ongeveer vijfenzeventig jaar in Congo, maar de scheiding had zich verhard tot een muur die zo dik en onoverbrugbaar was dat leven en dood ervan konden afhangen. Mijn moeders smeekbeden bij de nonnen waren vergeefs.

Speelde de reputatie van mijn vader hierbij een rol? Hoewel hij destijds niet in de stad was, maakte hij in Bukavu steeds meer naam als de eerste Congolese protestantse predikant. Mijn moeder heeft nooit geweten of dit een verklaring was voor de vijandigheid van de nonnen.

Maar toen ze de heuvel weer op sjokte met haar sandalen en pagne, was ze ervan overtuigd dat ik tegen de ochtend dood zou zijn, en huilde ze dikke tranen van verdriet en bitterheid. Ze vervloekte de stompzinnigheid van religieus fanatisme en haar eigen onvermogen om er iets aan te doen.

Ze vertelde dat ze, toen ze later die avond thuis mijn slappe lijfje in haar armen wiegde, het gevoel had dat ze het leven uit me voelde wegglijpen, dat ze me onder haar ogen verloor. Ze dacht na over de buurvrouw die mijn navelstreng had doorgesneden. Mijn moeder was er zeker van dat zij verantwoordelijk was voor de infectie die mijn lichaam had uitgeput.

‘Ik kon zien dat ze iets verkeerd deed,’ vertelde ze me later. ‘Maar ik lag daar, ik was net van jou bevallen. Ik kon niets doen.’

Gezien haar beschrijving van de symptomen en de behandeling ben ik er vrijwel zeker van dat ik sepsis had, een bloedvergiftiging die fataal is voor een baby als hij niet wordt behandeld.

De meest voorkomende oorzaak van een infectie is dat de navelstreng wordt doorgesneden op de verkeerde manier of met een mes dat niet schoon is. Zodra de baby is geboren, moet de navelstreng op twee plaatsen worden afgeklemd om de bloedstroom in beide richtingen te stoppen, daarna wordt hij in het midden van de klemmen doorgesneden, waarbij een stompje van enkele centimeters

achterblijft aan de kant van de baby. Dat is de correcte procedure.

De buurvrouw had hem te dicht bij mijn lichaam doorgesneden, waardoor er niet genoeg weefsel was overgebleven om de navelstreng goed af te binden. Hierdoor werd ik blootgesteld aan allerlei bacteriën. Mijn navel was in de dagen na mijn geboorte gaan lekken en etteren.

Het had mijn einde kunnen betekenen. Ik had een korte en pijnlijke herinnering kunnen worden voor ons gezin. Maar het was mijn tijd nog niet. Een andere dappere vrouw zou in de eerste dagen van mijn bestaan in mijn leven komen, een voorloopster van de vele andere vrouwen die ik sindsdien heb ontmoet. Ik heb mijn leven aan haar te danken.

Het leven in Congo hangt vaak af van toevallige ontmoetingen. In tijden van nood kom je misschien een meelevende onbekende tegen, en op een moment dat je het helemaal niet verwacht tref je een man met een wapen. In een wereld van chronische onvoorspelbaarheid lijkt de goddelijke hand van de Voorzienigheid voortdurend aan het werk, wat mogelijk verklaart waarom Congolezen zo bijgelovig en tegelijkertijd zulke trouwe gelovigen zijn. We modderen allemaal door en proberen onszelf en onze familie te beschermen, terwijl ons leven lijkt af te hangen van krachten buiten ons gezichtsveld. Dit ging net zo goed op in 1955 als vandaag de dag.

Mijn moeder was bang dat Magere Hein bij ons zou aankloppen, maar intussen had iemand in de buurt ontwikkelingen in gang gezet die me zouden redden. Diegene – we zijn er nooit achter gekomen wie het was – was naar een zendeling en lerares gegaan die in een klein bakstenen huis onder aan de heuvel woonde. Rond drie uur 's nachts had de onbekende een handgeschreven briefje afgeleverd waarin mijn moeders hachelijke situatie werd uitgelegd.

De zendeling kwam uit Zweden, een vrouw van eind twintig of begin dertig die Majken Bergman heette. Ze had ervoor gekozen om in ons deel van Bukavu te wonen, een van de zeer weinige Europeanen die een zwarte buurt verkoos boven het comfort en de vertrouwdheid van het witte centrum van de stad. In de strikt gescheiden samenleving van die tijd was zij misschien wel de enige in de stad die door de vooroordelen bij de hulppost kon breken.

Majken las dat de pasgeboren zoon van predikant Mukwege ernstig ziek was en dat de nonnen hadden geweigerd hem te behandelen. Ze stond onmiddellijk op, kleepte zich aan en ging bijgelicht door een zaklamp naar ons huis. Mijn moeder lag te doezen met mij in haar armen. In eerste instantie schrok ze, maar daarna kwam ze bij Majken zitten en vertelde haar hoe wanhopig ze was over wat ze eerder die dag had meegemaakt toen ze vergeefs probeerde een verpleegkundige te spreken te krijgen.

Majken beloofde dat ze zou helpen.

Bij het eerste daglicht vertrok ze naar de andere hulppost in de stad en vertelde de nonnen daar dat mijn toestand kritiek was en betoogde dat het deels hun schuld zou zijn als ik doodging doordat zij weigerden me toe te laten. Ze gaven haar een rood bewijs voor een noodtoelating dat Majken naar mijn moeder bracht met de mededeling dat ze het meteen moest gebruiken. Dankzij dit formulier kon ze de lange rij buiten omzeilen en meteen met mij naar de afdeling gaan.

Ik kreeg onmiddellijk een eerste dosis penicilline en de nonnen vroegen mijn moeder om over zes uur terug te komen. In de tijd dat ze moest wachten voor ze kon teruggaan, waakte mijn moeder thuis over me en zocht ze naar tekenen van verbetering terwijl mijn kleine borstkas rees en daalde in het ritme van mijn oppervlakkige in- en uitademen. Sindsdien heb ik deze symptomen en de angstige blik van moeders die zoeken naar een teken van verbetering dui-zenden keren gezien.

Na de tweede dosis antibiotica was mijn toestand nog steeds niet vooruitgegaan. De nonnen probeerden mijn moeder gerust te stellen. ‘Het zal veranderen, hij zal erop gaan reageren,’ zeiden ze tegen haar.

Pas tegen het einde van de dag, toen ik de derde spuit kreeg, ging ik dieper ademen en begon het waas van pijn uit mijn gezicht weg te trekken. De volgende morgen was de koorts gezakt.

Mijn moeder is Majken Bergman nooit vergeten. ‘Dankzij haar leef jij nog,’ zei ze altijd tegen mij. In 2009, toen ik was uitgenodigd om in Stockholm een Zweedse mensenrechtenprijs in ontvangst te nemen, stelde mijn moeder voor om Majken uit te nodigen voor de ceremonie en het galadiner.

Ze was toen een fragiele dame van diep in de tachtig, maar haar herinneringen aan Congo waren nog springlevend. Onze ontmoeting leek een reünie met een grootmoeder die ik in geen jaren had gezien. We omarmden elkaar en lachten. Ze was na mijn geboorte een hechte vriendin van ons gezin geworden en de uitnodiging voor de ceremonie ontroerde haar. Ze deed me terugdenken aan de spelletjes die ze in mijn kindertijd met me speelde.

Mijn moeder hield tijdens het diner een toespraak en vertelde iedereen dat Majken de echte ster onder de aanwezigen was, een vrouw die haar leven had gewijd aan het helpen van anderen en zonder wie niemand van ons daar aanwezig zou zijn geweest. Ze was in verlegenheid gebracht, en toen daarna een donderend applaus opklonk in de zaal stonden er tranen in haar ogen.

Tot aan het einde van haar leven in 2019, toen ze zevenentachtig was, bleef mijn moeder een vrome vrouw. Ook was ze ervan overtuigd dat mijn moeizame geboorte de richting had bepaald voor de rest van mijn leven. ‘Toen we de hulppost in liepen, heeft God een boodschap in jouw hart geplaatst,’ zei ze altijd. ‘Dat je anderen moest helpen, zoals ook jij geholpen was.’

Ik heb me altijd ongemakkelijk gevoeld bij dat idee van lotsbestemming, omdat ik zo sterk geloof in het idee van de menselijke factor. Ik geloof dat God ons heeft geschapen, maar daarna heeft hij ons de vrijheid gegeven om onze eigen beslissingen te nemen. In het idee van lotsbestemming schemert door dat we op de een of andere manier passieve schepsels zijn die een vooraf bepaalde richting volgen. Ik geloof dat we voortdurend worden geconfronteerd met keuzes, om actief of passief te zijn, om ons geweten te volgen of te negeren, en dat we deze vrijheid ten goede of ten kwade gebruiken. Mijn moeder was er echter van overtuigd dat mijn weg was voorbestemd.

Misschien had ze gelijk dat de beroering rond mijn geboorte en mijn familiegeschiedenis invloed had op mijn latere leven. Als arts ging mijn aandacht in de eerste plaats uit naar het bestrijden van de vaak fatale afloop van een bevalling, een loterij die elk jaar honderdduizenden vrouwen over de hele wereld het leven kostte omdat ze een kind moesten baren in onveilige omstandigheden. Er

overlijden nog steeds baby's als gevolg van onwetendheid en nalatigheid. Moedersterfte, kindersterfte en neonatale sterfte zijn in het Westen teruggebracht tot een onbetekenend niveau, maar blijven grote delen van onze planeet teisteren, waaronder Congo.

Ik verbaas me nog steeds over de moed van mijn moeder toen ze thuis beviel van mij en mijn broertjes en zusjes in de wetenschap dat een infectie, een stuitbevalling of een post-partumbloeding voor haar, net als voor mijn twee oma's, een doodvonnis kon zijn.

En ik blijf de onbaatzuchtigheid van Majken bewonderen, die de klopp op haar deur in het holst van de nacht had kunnen negeren of had kunnen besluiten dat het leven van een arm zwart kind, aan wie al eens een behandeling was geweigerd, niet kon worden gered. Maar ze luisterde niet naar de verleidelijke roep van apathie of defaitisme. Ze begreep dat haar identiteit haar macht en verantwoordelijkheid gaf.

Mijn geboorteplaats Bukavu lag oorspronkelijk op vijf schiereilandjes die als uitgespreide vingers in het Kivumeer staken. In fel zonlicht krijgt het meer een turquoiseachtig blauwe tint zoals het water in de Caraïben of van de Middellandse Zee. In de volmaakte stilte aan het einde van de dag is het water een steeds iets veranderende spiegel waarin de omliggende heuvels en bergen weerspiegelen. In de avondschemering bieden ze een aanblik waar ik nooit genoeg van krijg: ze hebben een oranje gloed en daarna kleuren ze roze als de zon ondergaat. Vervolgens inktachtig blauw, dan asgrijs en zwart, en elke schakering ertussenin.

Het ademt een magnetische en geheimzinnige schoonheid. In de diepte van het meer zouden zich enorme voorraden methaangas bevinden, waardoor daar bijna geen leven meer voorkomt.

De temperatuur schommelt hier het hele jaar door rond een warme twintig graden Celsius, dankzij de ligging op ongeveer 1500 meter. We kennen hier niet de verzengende hitte of de hoge vochtigheidsgraad van onze hoofdstad Kinshasa, ruim 1900 kilometer verder naar het westen aan de andere kant van het land.

Het is hier altijd lente, zelden te warm, nooit echt koud. Het hele jaar door staan er planten in bloei. De enige grote variabele is de re-

gen, die in het natte seizoen plotseling begint, soms met een donderslag. Hij gutst in grote stromen neer en houdt dan net zo plotse-ling op als hij begon. Als de wolken optrekken en de felle equatoria-
le zon weer schijnt, is binnen enkele uren het slappe natte gras weer
puntig en droog, zijn de wegen van dikke modder weer hardgebak-
ken en bedekt met fijn rood stof dat zich in je haren en wimpers op-
hoopt.

Het roodachtige bruin van de modder, dat doet denken aan de
kleur van opgedroogd bloed of zware roest, is een van de basiskleu-
ren van het beperkte palet van Oost-Congo. Die kleur zie je overal
waar de mens of de natuur de aarde heeft blootgelegd, en hij steekt
af tegen het heldere groen van de dikke, kruipende vegetatie die
onze hellingen en valleien bedekt.

Ik zeg 'beperkte palet' omdat groen en bruin, de kleuren van
groei en natuur, zo dominant zijn in Congo. We delen onze geboor-
tegrond met het op het Amazonegebied na grootste tropische re-
genwoud ter wereld, een vaak ondoordringbare deken die zich van
de oostgrens uitstrekt tot in het verre westen.

In het bos kom je hier en daar wel wat bloemen tegen: de gele
bloei van de mangoboom, de paarse kroon aan de takken van de
passievrucht, de driehoekige rode en gele pluimen van de heliconia-
palm. Maar toch wordt het zicht vooral gedomineerd door die ver-
zadigde basiskleuren: het levendige groen en het roestachtige
bruin.

Onder het bladerdak waaiëren de donkere stroompjes en water-
wegen uit naar de machtige, bochtige ruggengraat van ons land, de
rivier de Congo. Die begint in het zuidoosten, stroomt in noordelij-
ke richting, buigt vervolgens af naar het westen en gaat met een gi-
gantische bocht van meer dan negentig graden naar de Atlantische
Oceaan, waar hij zijn schuimende sedimentrijke inhoud met zo'n
kracht in uitstort dat in de zeebodem een enorme canyon is ont-
staan.

Het landschap rond Bukavu rijst steil op van de grillige oevers
van het meer. Zelfs de vijf schiereilanden van de stad hebben steile
hellingen vol ribbels en ravijnen. Daarachter, verder naar het bin-
nenland, verheffen de rotsen zich in steeds grotere aardplooien en

hellingen. Helemaal in de verte liggen de bergen – de ongeveer drieduizend meter hoge Biéga en Kahuzi – die soms niet te zien zijn als er wolken rond hun top hangen.

Op een kleine honderd kilometer van Bukavu liggen ook actieve vulkanen, waaronder de Nyiragongo, een rommelende krater die geregeld uitbarst en lava en as in het meer spuwt. De vulkanische activiteit zou zo'n twintigduizend jaar geleden de richting waarin het Kivumeer uitstroomt hebben omgekeerd, waardoor het water nu naar het zuiden stroomt naar het Tanganyikameer in plaats van naar het noorden.

Het landschap van mijn geboortegrond en de rijkdommen die zich eronder bevinden zijn gevormd door de tektonische activiteit waaraan de regio zowel haar unieke schoonheid als haar overvloed aan grondstoffen heeft te danken. Door het openscheuren en de vernieuwing van het aardoppervlak in de loop van honderden miljoenen jaren is Congo gezegend met die grote rijkdom aan mineralen zo verleidelijk dicht aan de oppervlakte. Een koloniale landmeter noemde Congo een 'geologisch schandaal'.

In de tijd dat ik geboren werd, kende Bukavu een strikte segregatie volgens een apartheidachtig systeem. De Europese wijk in het centrum was een plek met villa's aan het water, witte mannen in pakken met glimmend achterovergekamd haar en vrouwen in katoenen jurken. Er lag een voetbalveld, er was een bibliotheek en er stonden art-decogebouwen.

Het centrum was een replica van een Belgische stad – rustig, ordelijk, schoon – maar dan met grotere huizen en tropische tuinen. Er waren prachtige scholen op grote, lommerrijke terreinen voor de kinderen van de Europese kolonisten. Onze kathedraal met zijn grote, witte bogen en koepelvormige dak kwam daar tegen 1950 bij.

Rond dit centrale gebied lag de zogenoemde Aziatische wijk, waar de Indiase en Pakistaanse kooplieden woonden die vanuit hun woonhuis handeldreven. Verder weg van het meer, in de heuvels, lagen twee afgelegen zwarte voorsteden: Kadutu, waar wij woonden, en Bagira.

Elke morgen stroomden er vanaf het eerste daglicht duizenden mannen vanuit deze gebieden naar hun werk als kruier, bewaker,

schoonmaker of tuinman in het centrum van de stad, of als arbeider naar de plaatselijke brouwerij, de farmaceutische fabriek of de stoffenfabriek. Verder buiten de stad lagen de uitgestrekte commerciële plantages waar citrusfruit, bananen, koffie en thee werden verbouwd voor de export.

De kolonialisten – *les colons* zoals ze in het Frans werden genoemd – hadden hun leven onder de loodgrijze luchten in Noord-Europa verruild voor de warmte van de tropen. Ondanks de dreiging van ziekten – malaria was nog steeds een belangrijke doodsoorzaak, net als gele koorts – vonden veel Europeanen dat zij het paradijs hadden gevonden.

Vanaf 1950 kwamen er avontuurlijke buitenlandse toeristen naar Bukavu op vakantie. Ze zaten onder de bougainvilles en nipten aan geïmporteerde wijn in een omgeving die deed denken aan een tropische Côte d'Azur. De stad droeg destijds, en tot 1954, de naam Costermansville, naar een Belgische officier en vicegouverneur.

De vakantiegangers werden rondgereden in ingevoerde Amerikaanse en Europese auto's met glanzende chromen elementen die zich over gladde wegen omzoomd met bloemperken, palmen en koraalbomen haastten. Hun Belgische gastheren namen hen mee in hun speedboot of jacht. Waterskiën op het Kivumeer was een populair tijdverdrijf.

Het was goedkoop, veilig, zonnig en exotisch. Als de bezoekers genoeg hadden van het uitzicht op het meer bij Bukavu en van een verfrissende ochtendduik, konden ze een raderboot nemen naar Goma aan de noordpunt van het meer om de Nyiragongo te bekijken, die mooi en dreigend uittorent boven de inwoners. In het Nationaal Park Virunga, waar enkele van de schitterendste landschappen van heel Afrika liggen, waren safari's om gorilla's, leeuwen en wilde olifanten te zien.

Na mijn door ziekte geplaagde start in 1955 bracht ik mijn eerste jaren door bij mijn liefhebbende en vindingrijke moeder, mijn hardwerkende vader en ons alsmaar uitdijend gezin. Met de groei van mijn vaders kerk groeide ook onze sociale status, wat leidde tot betere leefomstandigheden.

We verhuisden verschillende keren en in mijn late kindertijd be-

trokken we een groter met hout betimmerd huis met elektriciteit en stromend water dat was gebouwd in het kader van grootschalige openbare werken van de Belgische autoriteiten die de leefsituatie van de zwarte bevolking moesten verbeteren.

Ik herinner me de houten eettafel en de stoelen met de katoenen kussens, onze bank en de planken met mijn vaders bijbels en religieuze boeken. Mijn ouders hadden een grammofoon en een radio die we met een grote centrale draaischijf konden afstemmen op de nationale zender of op de plaatselijke zender in Bukavu. Er waren drie slaapkamers, een voor mijn ouders, een voor mij en mijn broertjes en een voor mijn zusjes. Het was rudimentair, sober met een opmerkelijk gebrek aan het comfort van een hedendaags huis. Maar voor die tijd, en vooral voor een gezin met onze achtergrond, was dit het toppunt van luxe.

Het huidige Bukavu lijkt in niets meer op de stad uit mijn kindertijd. Ik weet nog dat we over goed onderhouden stoepen liepen langs de rand van asfaltwegen, die zo glad waren dat ik erover kon rolschaatsen met mijn zus – en dat deden we, al was het levensgevaarlijk. Bij elk huis stond een fruitboom in de tuin.

De onafhankelijkheid betekende het einde van dit leven en de toenmalige strenge rassenscheiding. Ik was destijds vijf en mijn herinnering is fragmentarisch. Ik herinner me vaag dat mijn ouders me in 1960 hebben meegenomen naar een politieke toespraak in Bukavu, de eerste in mijn leven. Hoewel de woorden me niets zeiden, ben ik nooit vergeten hoe het was om tussen zo'n enorme menigte Congolezen te staan. De spreker was dé held van die tijd en is nu in delen van Afrika een icoon: Patrice Lumumba, een taniige man met een geitenbaard en een half-framebril.

Kort daarna, eerder dan iedereen verwachtte, werd hij de eerste premier en democratisch gekozen leider van de onafhankelijke Republiek Congo. Het was het einde van vijfenzeventig jaar Belgische heerschappij.

De eerste twintig jaar daarvan was Congo beschouwd als het persoonlijke eigendom van koning Leopold II, wat hem enorm rijk maakte en hem, een tijdlang, het aanzien gaf van een grote weldoener. Zodra de tirannie en roofzucht van zijn bewind werden ont-

huld, werd hij vanwege zijn Afrikaanse bezit een internationale paria.

Ik kan me het dansen en de muziek op de dag van de onafhankelijkheid, 30 juni, nog herinneren. Vier dagen lang vierde het land feest. Overal hing de nieuwe vlag: blauw met gele sterren. Er was vuurwerk, muziek en bier en er werden wielervedstrijden gehouden. Het waarom snapte ik als kind van vijf niet, maar ik vond het fijn om mee te doen aan de festiviteiten.

In werkelijkheid erfden Lumumba en de andere postkoloniale leiders een staat met een lege schatkist en een land met vijftien miljoen inwoners dat slechts enkele tientallen academici telde. België liet een Congo achter dat rampzalig slecht was voorbereid op zijn onafhankelijkheid. Bovendien werd de voormalige kolonie alleen vrijheid vergund voor zover haar hulpbronnen en grondgebied toegankelijk en stevig verankerd binnen de invloedssfeer van het Westen zouden blijven.

Toen Lumumba toenadering zocht tot de Sovjet-Unie omdat hij hulp nodig had vanwege een opstand in het leger, de immense economische problemen en een afscheidingsbeweging in het zuiden, was zijn lot bezegeld. Hij bekleedde zijn ambt maar drie maanden. Binnen zes maanden zou hij dood zijn: ontvoerd en vermoord, met medeweten van België en Amerika.

Toen na het uitroepen van de onafhankelijkheid de zwarte wijken in Bukavu feestvierden, rouwden de inwoners van het centrum van de stad en vertrokken. Huizen werden ontruimd, verhuiswagens verschenen en er klonk ongewoon veel vliegtuiglawaai aangezien gezinnen vochten om plaatsen voor een vlucht naar het veilige Europa.

Dit was het begin van een grote exodus van Europeanen als reactie op de toenemende vijandigheid jegens hen en op verslagen en geruchten – sommige waar, andere overdreven – over aanvallen op de witte gemeenschap. Thuis zouden ze met nostalgie terugkijken op hun tijd in een Afrikaanse idylle.

Door hun vertrek verloor het land de essentiële vaardigheden, bestuurlijke kennis en knowhow die nodig waren om een nieuwe en onvolgroeide natiestaat te leiden.